

*Т. І. Ромащенко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки та міжнародних економічних відносин,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького;
гостьовий професор, Білефельдський університет (Німеччина)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2579-3492>*

*К. М. Ромащенко,
к. е. н., старший викладач кафедри економіки та міжнародних економічних відносин,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького;
гостьовий науковий співробітник, Білефельдський університет (Німеччина)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4138-0313>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.16.136

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОВЕРНЕННЯ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ В УКРАЇНУ: ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПІДХІД

*Т. Romashchenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Economics and International Economic Relations, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy; Visiting Professor, Bielefeld University (Germany)
К. Romashchenko,
PhD in Economics, Senior Lecturer at the Department of Economics and International Economic Relations, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy; Visiting Research Fellow, Bielefeld University (Germany)*

CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR THE RETURN OF FORCED MIGRANTS TO UKRAINE: AN INVESTMENT APPROACH

В статті розкрито спричинений війною критичний демографічний стан України, який загрожує перспективам її повоєнної відбудови. З огляду на це, аргументовано необхідність невідкладної розробки та реалізації загальнодержавних програм репатріації українських біженців під час та після завершення бойових дій. Обґрунтовано концептуальні засади добровільного повернення вимушених мігрантів в Україну, що базуються на використанні низки фінансово-економічних та інвестиційних стимулів. У їх числі наведено виплату вагової фінансової допомоги при поверненні, адресні гранти вимушеним мігрантам на розвиток бізнесу в Україні, запуск потужних інвестиційних проектів за участю іноземного капіталу тощо.

Крім того, вказано на потенційні загрози внутрішнього і зовнішнього характеру, які здатні суттєво ускладнити процес масової рееміграції. До них серед іншого віднесено конфлікт економічних інтересів між Україною та країнами прийому біженців (наприкладі Німеччини), а також суперечливу політику української держави стосовно окремих категорій її громадян. Акцентовано, що лише послідовні різнопланові та гнучкі стимули, а не примус з боку України здатні з часом гарантувати добровільне повернення значної частини біженців.

The article reveals the critical demographic situation in Ukraine caused by the war, which threatens the prospects of its post-war reconstruction and socio-economic revival. In view of this, the authors argue for the need to urgently develop and implement nationwide programmes for the repatriation of Ukrainian refugees during and after the end of hostilities. The authors substantiate the conceptual framework of voluntary return of forced migrants to Ukraine based on the use of a number of financial, economic and investment incentives. These include: financing the restoration of destroyed housing for refugees and providing them with land plots for independent reconstruction, payment of significant financial assistance upon return, targeted grants to forced migrants for business development in Ukraine, financial incentives for having children in Ukraine, and launching powerful investment projects with the participation of foreign capital.

In addition, the authors point to potential internal and external challenges that could significantly complicate the process of mass re-emigration. These include: the continuation of active hostilities and, as a result, the lack of security for the life and health of citizens, the conflict of economic interests between Ukraine and countries receiving refugees (the case of Germany was considered), the socio-economic collapse of the homeland and the lack of decently paid work after return, and the contradictory policy of the Ukrainian state towards certain categories of its citizens. It is emphasised that only consistent, diverse and flexible incentives, rather than coercion or threats from Ukraine, can eventually guarantee the voluntary return of a significant number of refugees.

A number of suggestions have been made, which, if taken into account by the Ukrainian authorities, could increase the likelihood of voluntary return of forced migrants to Ukraine. Among other things, these recommendations included: the urgency of developing ambitious investment programmes before the end of the war, involving representatives of the large Ukrainian diaspora in the implementation of large-scale investment projects, and raising with foreign partners and allies the issue of using the proceeds of frozen Russian assets, including for the implementation of mass refugee repatriation programmes.

Ключові слова: вимушені мігранти, біженці, фінансово-економічні стимули, інвестиції, репатріація, рееміграція, загрози, Україна.

Key words: forced migrants, refugees, financial and economic incentives, investments, repatriation, re-emigration, challenges, Ukraine.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Процес формування та реалізації конкурентної політики держави в різних сферах економічної діяльності повинен перш за все враховувати та опиратися на наявний людський капітал, його якісні та кількісні характеристики. Очевидно, що без кваліфікованої робочої сили навіть найамбітніші цілі прискореного соціально-економічного розвитку залишаться недосяжними.

У цьому контексті перед Україною, яка лише через вимушену зовнішню міграцію населення втратила з лютого 2022 року щонайменше 6,6 млн осіб [1], стоїть надскладне завдання — знайти переконливі аргументи та дієві механізми для повернення додому мільйонів українців, які опинилися за кордоном в результаті повномасштабної війни. Без репатріації біженців, передусім жінок і дітей, говорити про перспективи повоєнного відновлення і економічного ренесансу України не доводиться, адже, за оцінками Міністерства економіки України, у найближчі роки державі знадобиться додатково залучити на ринок праці 4,5 млн робітників різних спеціальностей [2].

З огляду на сказане, перед українською владою вже сьогодні, під час війни, гостро стоїть проблема розробки і початку імплементації ефективної стратегії повернення вимушених мігрантів із-за кордону. На наш погляд, ключові пріоритети такої стратегії мають серед іншого передбачати втілення в життя низки фінансово-економічних гарантій та інвестиційних стимулів для прискореної рееміграції українських біженців.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика катастрофічної втрати Україною людського капіталу в результаті вимушеної міграції за кордон після початку повномасштабного вторгнення знаходить своє відображення у працях вітчизняних науковців. Зокрема, Дмитрів В. І., Захарова О. В., Кушнір Т. М., Лібанова Е. М., Михайлишина Д. П., Токар П. В., констатуючи негативні для України соціально-економічні, демографічні, фінансові та інші наслідки вимушеної еміграції населення під час війни, водночас вказують і на гостру необхідність його повернення додо-

му. Не оминають увагою українську міграційну кризу й провідні зарубіжні вчені. Так, нещодавнє дослідження Ван Тубергена Ф., Вахтер Г., Косякової Ю., Коган І. акцентує увагу на існуючих намірах рееміграції українських вимушених мігрантів, які проживають в країнах ЄС.

Разом з тим, огляд останніх публікацій дає підстави стверджувати, що на сьогоднішній день бракує концептуального бачення провідної ролі держави, здатної забезпечити реалізацію комплексного підходу щодо добровільного повернення українських біженців під час та після війни. Достатньо буде сказати, що відповідні нормативно-правові документи України, а саме "Концепція державної міграційної політики" [3] і "Стратегія людського розвитку" [4] досі не враховують критичних наслідків втрати державою мільйонів своїх громадян внаслідок вимушеної еміграції під час бойових дій та не пропонують дієвих кроків щодо подолання таких наслідків завдяки створенню відповідних, у тім числі, інвестиційних умов для добровільного повернення українців. Практично відсутні в науковій полеміці і численні загрози, які можуть стати нездоланною перепорою на шляху масової репатріації українців. З урахуванням зазначеного, тема нашого дослідження виглядає слушною та своєчасною.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті — аргументувати необхідність якнайшвидшої розробки та впровадження ініційованих державою дієвих програм репатріації вимушених мігрантів в Україну як запоруки її соціально-економічного і демографічного відродження після війни; обґрунтувати особливу важливість фінансово-економічних та інвестиційних стимулів для прискорення добровільного повернення біженців, а також вказати на потенційні виклики на шляху рееміграції вимушених мігрантів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Незважаючи на те, що широкомасштабне вторгнення окупаційних військ на суверенну територію України триває вже третій рік поспіль, в політичних та експертних колах існують припущення, що в майбутньому нашу державу може чекати справжній економічний бум. Цю думку поділяє не лише українська влада і чимала кількість українців, а й союзники Києва, які вважають новий "План Маршалла" для повсютної відбудови України майже вирішеною справою [5].

Однак такий позитивний сценарій майбутнього може зіткнутися з несприятливою для відновлення України реальністю. Головною проблемою тут може стати безпрецедентна за своїми масштабами втрата людського капіталу і, як наслідок, недостатня кількість робочої сили, необхідної для відбудови зруйнованої війною країни. За оцінками, якщо Україні не вдасться повернути додому значну частину своїх біженців, то слід чекати не економічного відродження, а подальшого занепаду, адже щорічні втрати вітчизняної економіки досягатимуть 7,7% довоєнного ВВП [6]. Більше того, за окремими прогнозами, у повоєнний період Україна довгі роки залишатиметься "бідною країною", яка муситиме

щорічно залучати 300 тис. мігрантів, щоб загальна чисельність населення не опускалась нижче 30 млн чоловік [7].

І це не враховуючи ту обставину, що ще до зовнішньої агресії Україна перебувала в глибокому демографічному нокдауні. Протягом багатьох років смертність значно перевищувала народжуваність, а мільйони українців виїжджали жити і працювати в інші країни. Беручи до уваги, що з 1991 року населення країни скоротилося на 20%, досягнувши 42 млн у 2022 році, навіть до лютневого вторгнення російських загарбників важко було висловлювати оптимізм щодо перспектив сталого соціально-економічного розвитку України.

Варварська агресія сусідньої держави багаторазово погіршила ситуацію, і можна лише здогадуватися, в якій жахливій демографічній ямі опиниться Україна в результаті цієї війни, втративши частину працездатного і репродуктивного чоловічого населення, яке загинуло чи було важко поранено на полях битв з російськими окупантами. Не менш болючим для України є вимушена міграція та поселення за кордоном мільйонів жінок з дітьми — майбутнього будь-якої країни. За останніми підрахунками Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України, до 2033 року кількість українців у країні може коливатися в межах 26—35 мільйонів осіб. Причому, на думку директора Інституту Елли Лібанової, прогноз у 35 мільйонів осіб виглядає дуже оптимістично [8]. А це означає, що в найближчі кілька років Україна ризикує потрапити в демографічну кризу, з якою ще не стикалась жодна європейська країна.

Таким чином, стрімке та багаточисельне скорочення населення з одночасним його старінням може загрожувати перспективам ефективного відновлення України. Після остаточного завершення чи призупинення бойових дій навряд чи знайдеться багато іноземних компаній, готових інвестувати у відбудову країни, знаючи про катастрофічну нестачу робочої сили на додачу до всіх інших проблем, що існують в українському суспільстві (корупція, недосконале законодавство тощо). Підтвердженням наших слів можуть слугувати останні заяви представників української влади, яка не очікує серйозних капіталовкладень в українські активи із-за кордону, адже іноземним інвесторам відверто "бракує апетиту" [9].

Виходячи з цього, Україна повинна докласти максимум зусиль задля добровільної рееміграції українських біженців. Для того, щоб процес повернення розпочався без зволікань і в значних масштабах після чи навіть під час війни, український уряд повинен якнайшвидше розпочати розробку та впровадження ефективних програм репатріації, основою яких можуть стати різноманітні фінансово-економічні стимули репатріації. Інакше кажучи, держава має бути готова прямо та опосередковано інвестувати в повернення своїх громадян значні кошти та матеріальні ресурси. Ініціатива та послідовні практичні кроки у цьому напрямі мають належати насамперед Україні. Саме наша держава має демонструвати реальну зацікавленість у відновленні свого людського капіталу завдяки добровільній рееміграції біженців і робити для цього все можливе.

Наразі ми бачимо кілька ключових стимулів, які, за умови їх ефективного використання в рамках загальнонаціональних програм репатріації (добровільного повернення біженців), могли б активізувати зворотну хвилю міграції українців після і навіть під час війни.

1. Земля та житло (нерухомість) в обмін на повернення. Війна, яка перетворює квітучі міста і селища на постапокаліптичну пустку, позбавила домівок сотні тисяч українців. Очевидно, що не маючи куди повертатися, ніхто не повернеться. Отже, біженцям слід запропонувати реальний, а не гіпотетичний шанс знову отримати новий дім після повернення в Україну. У цій ситуації надання вчорашнім вимушеним мігрантам права на безкоштовне отримання земельної ділянки для будівництва власного будинку могло б стати сильним стимулом для повернення. Зіпсованої російськими окупантами землі в Україні зараз дуже багато. Рано чи пізно її доведеться освоювати, то чому б не залучити до цього самих біженців? Так само гарантія держави забезпечити вимушених мігрантів власним житлом у нових багатоквартирних будинках, збудованих після закінчення війни, також може стати вирішальним фактором для повернення додому.

Слід відзначити, що перші кроки у цьому напрямі держава вже робить. Так, для власників житлової нерухомості, пошкодженої чи зруйнованої внаслідок бойових дій, в травні 2023 року була запущена програма допомоги від уряду — «Відновлення» [10]. Вона передбачає надання грошової компенсації для самостійної відбудови чи придбання нового житла. Втім, згадана ініціатива має ряд серйозних фінансових, територіальних та інших обмежень, а також поки що окремо не враховує фактор вимушених мігрантів.

У рамках першого блоку ініціатив слід окремо розробити і запровадити можливість отримання біженцями пільгових (безвідсоткових) кредитів. Такі іпотечні кредити на придбання власного житла повинні мати якомога довший термін погашення і пропонувати певні додаткові бонуси. Скажімо, сім'я, у якої в період дії іпотеки народиться дитина або кілька дітей, матиме право сплачувати меншу суму за кредитом.

Запуск кредитування придбання нерухомості для тих, хто повертається в Україну, можна було б реалізувати в рамках вже діючої програми доступного житла — «Оселя» [11]. Щоправда, на сьогоднішній день згадана програма також має відчутні обмеження, адже доступ до пільгового фінансування можуть отримати лише певні категорії українців: військовослужбовці за контрактом, медичні, педагогічні, наукові та науково-педагогічні працівники. На нашу думку, цей перелік громадян має бути розширений, у тім числі і за рахунок біженців, що повертаються в Україну.

2. Одноразові виплати за добровільну репатріацію. У цьому випадку український уряд може діяти аналогічно до своїх швейцарських чи норвезьких колег, які готові платити від 1500 до 4200 євро (в еквіваленті національних валют) за добровільний від'їзд українців на батьківщину [12; 13]. Очевидно, що Україні потрібно діяти навпаки — платити своїм громадянам за повернення. При цьому розмір фінансової допомоги повинен бути суттєвим, однак може

відрізнитися залежно від категорії біженців, які бажать стати учасниками програми. Припустимо, що один розмір виплати буде за возз'єднання сім'ї (повернення мами з дитиною до тата), а інший — коли повертається лише одна людина без сім'ї. Подальший розвиток цієї програми може передбачати багаторазові виплати біженцям протягом певного періоду часу після повернення, поки вони шукають житло, роботу тощо.

3. Адресні грантові програми для українських мігрантів, що повертаються. В першу чергу таке гарантоване державою фінансування має видаватися на розвиток власної справи, яка, після повернення біженця на батьківщину, забезпечила б йому і його сім'ї достатній рівень життя, який би не поступався тому, що мав місце на чужині. Подібні загальнодержавні ініціативи уряд вже впроваджує в рамках програми «Робота» [14], проте ми маємо сумніви щодо того, чи здатні існуючі грантові пропозиції дійсно стимулювати добровільне повернення вимушених мігрантів. Навряд чи грант на відкриття власної справи в розмірі до 250 тис. грн (навіть за умови схвалення конкурсної заявки) може вважатися дієвим стимулом для повернення в Україну. Особливо враховуючи той факт, що в країнах, де знайшли прихисток наші громадяни і долучилися до місцевого ринку праці, таку суму в еквіваленті біженці можуть заробити за декілька місяців, якщо не швидше. Тобто головні зусилля держави, яка дійсно прагне зацікавити зарубіжних українців поверненням, мають зосереджуватися на значному підвищенні обсягу фінансування подібних грантових програм для біженців.

4. Стимулювання бажання і готовності народжувати в Україні. Як вже було сказано вище, демографічна ситуація у країні, що потерпає від повномасштабної війни, катастрофічна. За останніми оцінками, смертність в Україні утричі перевищує народжуваність [15]. Очевидно, що послабити демографічну кризу можна у тім числі і за рахунок збільшення народжуваності. Однак досягти цього під час активних бойових дій за відсутності безпеки і соціально-економічної стабільності практично неможливо. Втім, це не означає, що держава має чекати на закінчення війни і лише потім починати діяти у цьому напрямі.

Ми впевнені, що дитина має нарешті і назавжди опинитися в центрі державної уваги, як, приміром, це є в Ізраїлі, який впродовж десятиліть має подібні до нинішньої України безпекові виклики. Задля народження дітей, їх всебічного розвитку, виховання і освіти Україна має створювати належні умови та інвестувати потрібні кошти. Вже сьогодні, акумулювавши необхідні ресурси завдяки сприянню іноземних партнерів, потрібно для початку переглянути розмір допомоги при народженні дитини з метою його багаторазового підвищення. Нагадаємо, що він не змінювався з 2014 року і складає 41280 грн безвідносно до кількості народжених у сім'ї дітей.

Також стратегічною метою для держави в умовах критичного загострення демографічної кризи має стати не пошук дешевої іноземної робочої сили [16], а мотивування українських батьків до народження щонай-

менше трьох дітей. Таке спонукання до демографічного відродження нації повинне бути основою загальнодержавної політики в наступні десятиліття. Одним із вагомих стимулів при цьому має стати прогресивний підхід до виплат при народженні, коли за кожну наступну дитину розмір державної допомоги відчутно зростає.

Реалізація цих первинних фінансово-заохочувальних дій з боку держави та поширення обізнаності про них серед вимушених мігрантів може стимулювати частину з них до повернення у відносно безпечні регіони України навіть до закінчення війни. Діючи подібним чином, влада зможе розраховувати на комплексний результат — домогтися поступового покращення демографічної ситуації за рахунок рееміграції і зростання рівня народжуваності. Ще одним не менш важливим наслідком "інвестування" в збільшення народжуваності має стати вирішення проблеми диспропорції між статями, що значно ускладнює створення сімей в сучасній Україні [17]. За умови повернення сотень тисяч чоловіків із-за кордону шанс знайти собі пару і народити дитину отримують сотні тисяч українських жінок, яким в Україні вже об'єктивно бракує партнерів.

5. Інвестиційний бум як передумова повернення на батьківщину. Реалізація різноманітних інвестиційних проектів із масштабним залученням іноземного капіталу в Україну допоможе не прямо, проте опосередковано збільшити потік біженців, що повертаються, в середньостроковій і довгостроковій перспективі. Звичайно, заручитися підтримкою іноземних інвесторів для післявоєнної відбудови України буде серйозним викликом. Для тих, хто готовий вкладати серйозні гроші в зруйновану війною країну з відсутнім населенням, уряду потрібно буде знайти особливі аргументи і гарантії. Але якщо це вдасться, то можливе "українське економічне диво" після війни означатиме також масове повернення українців на батьківщину.

Акцентуючи увагу на необхідності розробки і впровадження загальнодержавних програм репатріації українських біженців, слід також усвідомлювати, що їх ефективність може бути суттєво знижена численними викликами. На першому місці у цьому відношенні слід вказати фактор війни. Чим довше вона триватиме і чим довше українські вимушені мігранти перебуватимуть за кордоном, тим більша ймовірність того, що вони не повернуться. Скажімо, якщо на початку вторгнення у 2022 році число тих, хто планував повернутися назад, досягало 91% [18], то вже наступного року їх значно поменшало. До прикладу, у Німеччині, яка прихистила понад 1,1 млн українців, 44% всіх біженців хотіли б залишитися назавжди або на тривалий час [19, с. 205]. Висновки дослідження німецьких колег практично збігаються з результатами соціологічних опитувань, проведених у 2023 році українськими організаціями. Згідно з ними, лише 50% українців "точно планують" повернутися в Україну [6]. Причому головним стимулом рееміграції наші співвітчизники вважають остаточне завершення війни — 51% опитаних. Тому мусимо констатувати, що без припинення воєнних дій і гарантування тривалої безпеки важко розраховувати на масове повернення українців.

Національні інтереси країн прийому вимушених мігрантів — друга вагома перепона на шляху рееміграції. Країни-реципієнти можуть мати свої власні плани щодо українців, яких вони прихистили у себе. Такі плани, серед іншого, пов'язані зі значним дефіцитом робочої сили на місцевому ринку. У цьому контексті показовим знову ж таки є досвід Німеччини. В 2022 році майже 2 млн робочих місць у Німеччині були вакантними. Гостро бракувало медичних працівників, теслярів, м'ясників та фахівців інших робітничих спеціальностей. Навіть ІТ-сектор відчував труднощі з кадрами, адже нестача персоналу в ньому оцінювалась на рівні 100 тис. осіб. Як наслідок, влада країни вже відкрито визнала, що брак кваліфікованих працівників може надовго загальмувати економічне зростання Німеччини [20].

Інвестувавши дотепер чимало коштів в інтеграцію українських біженців, Німеччина навряд чи відмовиться від них, зважаючи винятково на палке бажання України повернути своїх громадян. Враховуючи якісні характеристики вимушених мігрантів (високу кваліфікацію, молодість, міцне здоров'я, бажання працювати та активно інтегруватися в приймаюче суспільство), можна зробити обгрунтоване припущення, що українська робоча сила вже робить цінний внесок в економічний розвиток Німеччини. Саме тому федеральний канцлер Олаф Шольц закликає німецькі компанії активно наймати українських біженців, які володіють значним людським капіталом [21]. З цього випливає, що післявоєнні орієнтири України та Німеччини щодо українських біженців можуть суттєво відрізнятись. Фактично мова може йти про конфлікт інтересів між двома країнами.

Ще однією реальною загрозою на шляху добровільного повернення вимушених мігрантів є загальний стан соціально-економічного розвитку України. І до повномасштабної агресії він був далеким від ідеального, а після 24 лютого 2022 року почав стрімко погіршуватися. Як наслідок, Україна в 2024 році — це країна, де, незважаючи на усю фінансову підтримку зарубіжних партнерів, кожен третій житель живе у бідності [22]. Це також країна, на ринку праці якої численні роботодавці, навіть з огляду на величезний дефіцит кадрів, досі продовжують шукати дешево робочу силу, ігноруючи необхідність радикально підвищувати рівень оплати праці [23]. За таких умов говорити про потужну рееміграцію українців поки що не доводиться. Навпаки, катастрофічні наслідки російського вторгнення для вітчизняної економіки і демографічної сфери змушують українських біженців активніше обживатися в країнах перебування, відмовляючись в принципі від повернення на батьківщину. Про це опосередковано може свідчити стан українського ринку нерухомості, де на кінець червня поточного року пропозиція квартир на продаж зросла на 25% у річному вираженні [24]. За оцінками експертів ринку, масовий розпродаж приватного житла є результатом відмови від нього вимушених мігрантів. Вони прагнуть якнайскоріше позбутися своєї нерухомості, отримавши за неї кошти для купівлі житла за кордоном.

Остання, четверта група ризиків для репатріації українських біженців пов'язана з внутрішньою державною політикою, в основі якої навіть після завершення бойових дій пропонується застосовувати директивний, а подекуди й репресивний механізм по відношенню до певних категорій громадян. Зокрема, нещодавні заяви, зроблені окремими представниками української влади [25], можуть перешкоджати зусиллям з добровільного повернення вимушених мігрантів. Приміром, ймовірно запровадження трирічної заборони на виїзд за кордон для українських чоловіків після закінчення війни безумовно утримає багатьох з них від повернення додому. Не менш шкідливими для репатріації українських чоловіків із-за кордону після війни є регулярні заяви про те, що Україна має намір покарати після повернення тих з них, хто незаконно залишив країну під час оголошеної мобілізації [26]. Не важко усвідомити, що подібні фактично погрози з боку держави утримують від повернення в Україну не лише чоловіків, але й членів їхніх сімей і близьких, а це — мільйони українців.

Звісно, в умовах війни, що триває, українській владі вкрай складно втримати баланс між військовими потребами, запитами економіки і демократичним розвитком суспільства. З нашого боку це не викликає жодних сумнівів чи заперечень. Однак ми глибоко переконані, що лише мова різнопланових та гнучких стимулів, а не примусу і погроз здатна з часом гарантувати масове добровільне повернення українських біженців. В іншому разі слід розраховувати не на приїзд українців додому, а на суттєве посилення намірів залишити Україну тими, хто цього ще не зробив. Підтвердженням таких висновків може слугувати прогноз Національного Банку України, згідно з яким, до кінця 2025 року Україна внаслідок еміграції втратить ще 700 тис. своїх громадян [27, с. 37].

Окреслені вище об'єктивні ризики для добровільного повернення українських біженців зовсім не відмінюють необхідність розробки і реалізації запропонованих нами загальнодержавних програм репатріації. Переконані, заради підвищення ефективності фінансово-економічних та інвестиційних стимулів українська влада повинна обов'язково враховувати такі виклики і діяти в напрямі мінімізації їх негативного впливу на масову рееміграцію. Якщо це вдасться, то, за нашими підрахунками, які опираються на нещодавні соціологічні опитування [6], тільки запуск інвестиційних ініціатив щодо прямих грошових стимулів повернення, відновлення житла біженців і забезпечення високооплачуваних робочих місць здатний повернути в Україну не менше 40% вимушених мігрантів.

Крім того, на інвестиційному треку українській владі можна дати кілька слушних, на наше переконання, порад. По-перше, не варто відкладати розробку амбітних інвестиційних програм до закінчення війни. Як би не було важко, починати треба вже зараз, коли, на жаль, ще не проглядаються обриси завершення російського вторгнення.

По-друге, у пошуках найсміливіших іноземних інвесторів на початковому етапі відповідальним посадовцям варто звернути увагу на численну українську діаспору

по всьому світу. Наявне етнічне, культурне та історичне коріння, яке має будь-яка діаспора щодо країни походження, дуже часто викликає сильне бажання до зворотних інвестицій. Тому представники діаспори часто ігнорують об'єктивні ризики та загрози, пов'язані із соціально-економічною та військово-політичною ситуацією в країні, куди планується експортувати капітал. Тут слушно згадати приклад вихідців з Судану, які проживають у Великій Британії. У свій час вони проігнорували відсутність необхідної інфраструктури та постійні збройні конфлікти в Африці, заснувавши там телекомунікаційний бізнес. Згодом ця справа не лише зробила їх мільярдерами, але й забезпечила сучасним мобільним зв'язком 21 млн людей у 14 країнах континенту [28, с. 3]. Звичайно, традиційні прямі іноземні інвестори не мають таких зв'язків і здебільшого не готові йти на ризик, навіть якщо очікувані прибутки можуть бути дуже високими. А значить, за сприятливих умов діаспора може і навіть повинна стати піонером у післявоєнній відбудові України.

По-третє, без допомоги міжнародних фінансових організацій, країн-партнерів та глобального бізнесу Україні буде вкрай складно впоратися з комплексною повоевною відбудовою в цілому та реалізацією запропонованих програм репатріації зокрема. Саме тому не менш нагальним виглядає залучення до реалізації окреслених ініціатив зацікавлених іноземних партнерів і союзників.

Разом з тим, пошук фінансових ресурсів для імplementації запропонованих вище фінансово-економічних та інвестиційних стимулів можна вести дещо в іншому напрямі. Зокрема, уряд України повинен піднімати перед міжнародними партнерами питання щодо використання доходів від заморожених активів РФ у тім числі і для впровадження програм репатріації вимушених мігрантів. Нагадаємо, що на цей час мова йде про використання таких коштів лише на військові потреби України [29], пріоритет яких не викликає жодних сумнівів. Однак в перспективі коло цілей для освоєння таких коштів має бути розширене, враховуючи гостру потребу держави, її економіки і демографічної сфери в реалізації програм добровільного повернення біженців.

Зрештою, по-четверте, українська влада повинна бути готовою до суспільного резонансу, втілюючи в життя різнопланові програми репатріації та виділяючи для них значні кошти і матеріальні ресурси. В експертних колах існують точки зору, що в середині країни подібні масштабні інвестиції в повернення українців із-за кордону можуть бути негативно сприйняті населенням, яке нікуди не виїздило під час війни. Поляризація суспільства на цьому ґрунті, дійсно, може мати місце у повоевній Україні, не кажучи вже про часи війни. Однак це завдання влади нівелювати можливі непорозуміння серед різних груп населення і донести до всіх головну ідею — майбутнє відродження України неможливе без українців, які через війну покинули її територію. Іншими словами, держава, її керівництво, має визначитися стратегічно: потрібні їй мільйони власних закордонних громадян чи ні? Ми виходимо з того, що так, а отже, все має робитися для того, щоб біженці добровільно поверталися додому.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Амбітні плани повоєнної відбудови та реконструкції України можуть зіштовхнутися з катастрофічним браком людського капіталу, втраченого внаслідок повномасштабної війни. З метою пом'якшення демографічної кризи і пошуку потрібної робочої сили держава вже сьогодні має стати головним ініціатором розробки і запровадження дієвих програм репатріації вимушених мігрантів. Їх добровільне і масове повернення в Україну буде запорукою соціально-економічного та демографічного відродження батьківщини.

При цьому важливим поштовхом до рееміграції українців можуть стати фінансово-економічні та інвестиційні стимули, а саме: гарантування державою відновлення зруйнованого житла для біженців та забезпечення їх земельними ділянками для самостійної відбудови, виплата вагової матеріальної допомоги при поверненні, адресні гранти вимушеним мігрантам на розвиток бізнесу дома, фінансове заохочення до народження дітей в Україні, а також запуск потужних інвестиційних проектів за участю іноземного капіталу з одночасним створенням високооплачуваних робочих місць.

Займаючись розробкою та впровадженням зазначених загальнодержавних програм репатріації українців, слід враховувати, що їх добровільному поверненню під час і навіть після війни перешкоджатимуть численні зовнішні і внутрішні чинники, а також особисті інтереси і наміри переміщених українців. Основними загрозами для масової рееміграції є триваюча війна, конфлікт інтересів навколо вітчизняної робочої сили між Україною і країнами-реципієнтами біженців, соціально-економічний занепад батьківщини та відсутність достойно оплачуваної роботи після повернення, а також санкційна державна політика, спрямована на обмеження прав окремих категорій громадян. Подібні виклики, уразі нехтування ними з боку української влади, можуть стати серйозною перепорою на шляху добровільного повернення українців із-за кордону.

Саме тому перспективи подальших досліджень в руслі окресленої проблематики тісно пов'язані з пошуком дієвих механізмів послаблення негативного впливу вказаних загроз на процес добровільного повернення українців. Не менш важливим вбачається безпосереднє опитування українських вимушених мігрантів за кордоном про найбільш, на їхню думку, ефективні стимули рееміграції.

Література:

1. UNHCR. Ukraine Refugee Situation. Operational Data Portal. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення: 20.07.2024).
2. Міністерство економіки України. Відновлення ринку праці — це шлях до нашої перемоги, — Тетяна Бережна. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=3741cc27-dbe5-433e-a139-1d480735bc51&title=VidnovlenniaRinkuPratsiTseShliakhDoNashoiPeremogi-TetianaBerezhna> (дата звернення: 03.11.2023).

3. Про Концепцію державної міграційної політики: Указ Президента України від 30.05.2011 № 622/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622/2011#Text> (дата звернення: 22.07.2024).

4. Про Стратегію людського розвитку: Указ Президента України від 02.06.2021 № 225/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#n11> (дата звернення: 07.08.2024).

5. Romashchenko T. How to get Ukraine refugees to return home, once war is over. EUobserver, December 22, 2023. URL: <https://euobserver.com/migration/ar045f0dc1> (дата звернення 07.02.2024).

6. Михайлишина Д. Що стимулюватиме українських біженців повернутися додому. Економічна правда, 20 березня, 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/03/20/698183/> (дата звернення: 24.07.2024).

7. Порошук Н. Бідна країна з великою кількістю мігрантів. Демографи дали повоєнний прогноз. Главком, 3 серпня, 2024. URL: <https://glavcom.ua/country/society/bidna-krajina-z-velikoju-kilkistju-mihrantiv-demohrafi-dali-povojennij-prohnoz--1013270.html> (дата звернення: 03.08.2024).

8. Вонс Р. Як зміниться населення після війни: чотири невтішні прогнози від Інституту демографії. Главком, 26 вересня, 2023. URL: <https://glavcom.ua/country/society/jak-zminitsja-naselennja-ukrajini-pislja-vijni-institut-demohrafiji-ta-sotsdoslidzhen-pro-chotirinevtishni-prohnozi-958701.html> (дата звернення: 21.03.2024).

9. Водяний А., Фомічов В. Шурма не очікує багато іноземних інвесторів на великій приватизації: Немає апетиту. URL: <https://biz.liga.net/ua/all/all/novosti/shurma-ne-ochikuie-bahato-inozemnykh-investoriv-navelykii-pryvatyzatsii-nemaie-apetytu> (дата звернення: 26.07.2024).

10. «Відновлення — Програма допомоги від держави. URL: <https://erecovery.diiia.gov.ua> (дата звернення: 01.08.2024).

11. «Оселя — Програма доступного кредитування житла. URL: <https://eoselia.diiia.gov.ua> (дата звернення: 01.08.2024).

12. Romashchenko T. Germany and Ukraine: avoiding refugee tensions. Social Europe, November 6, 2023. URL: <https://www.socialeurope.eu/germany-and-ukraine-avoiding-refugee-tensions> (дата звернення 17.04.2024).

13. UDI. Return. Apply for repatriation: Ukraine. URL: <https://www.udi.no/en/return/apply-for-repatriation/#undefined> (дата звернення 11.01.2024).

14. «Робота — Послуги. URL: <https://diiia.gov.ua/services/categories/biznesu/yerobota> (дата звернення: 03.08.2024).

15. Смертність в Україні утричі перевищує народжуваність у 2024 році. URL: <https://opendatobot.ua/analytics/birth-death-2024-6> (дата звернення: 05.08.2024).

16. Самаєва Ю. Андрій Гайдуцький: "Україні потрібні мільйони нових платників податків". Дзеркало тижня, 12 лютого, 2024. URL: <https://zn.ua/ukr/macro-economics/andrij-hajdutskiy-ukrajini-potribni-miljoni-povikh-platnikiv-podatniv.html> (дата звернення: 17.03.2024).

17. Meheut C., Mitiuk D. War Shatters Dating Scene for Women in Ukraine. *The New York Times*, August 4, 2024. URL: <https://www.nytimes.com/2024/08/04/world/europe/ukraine-war-dating.html> (дата звернення: 05.08.2024).

18. Центр Разумкова. Настрої та оцінки українських біженців (липень-серпень 2022 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-lipen-serpen-2022p> (дата звернення: 03.02.2024).

19. Brucker H., Ette A., Grabka M., Kosyakova Y. Ukrainian refugees: Nearly half intend to stay in Germany for the longer term. *DIW Weekly Report*, 2023. № 28. — С. 204—214. — URL: https://www.diw.de/documents/publikationen/73/diw_01.c.878219.de/dwr-23-28-1.pdf (дата звернення: 08.08.2024).

20. Rampe H. Ukrainische Geflüchtete auf dem Arbeitsmarkt: Die Hürden der Bürokratie. *Zeit*, 13 Juli, 2023. URL: https://www.zeit.de/2023/30/ukraine-gefluechtete-arbeitsmarkt-buerokratie-ausbildung?utm_referrer (дата звернення: 22.01.2024).

21. Metz A. Deutsche Wirtschaft sieht Chancen für Neuinvestitionen. URL: <https://www.ost-ausschuss.de/de/deutsche-wirtschaft-sieht-chancen-fuer-neuinvestitionen> (дата звернення: 24.04.2024).

22. Shalal A. World Bank says 1.8 mln additional Ukrainians in poverty as Russia's war drags on. *Reuters*, May 30, 2024. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/world-bank-says-18-mln-additional-ukrainians-poverty-russias-war-drags-2024-05-30/> (дата звернення: 31.07.2024).

23. Роботодавці шукають дешевих працівників. URL: <https://minprom.ua/news/311243.html> (дата звернення: 20.06.2024).

24. Чому українці масово продають квартири? URL: <https://www.zagorodna.com/uk/statti/chomu-ukrajinci-masovo-prodayut-kvartiri.html> (дата звернення: 29.07.2024).

25. Жабська Є. Заборонити чоловікам виїзд за кордон після перемоги? У мережі розгорівся новий скандал. *Главком*, 6 серпня, 2023. URL: <https://glavcom.ua/country/society/zaboroniti-cholovikam-vijzd-zakordon-pislja-peremohi-u-merezhi-rozhorivsja-novij-skandal-947247.html> (дата звернення: 08.05.2024).

26. Кобзар Ю. Держава покарає чоловіків, що незаконно виїхали за кордон. *УНІАН*, 26 вересня, 2023. URL: <https://www.unian.ua/society/derzhava-rokaraye-cholovikiv-shcho-nezakonno-vijihali-za-kordon-derzhprikorodonsluzhba-12405501.html> (дата звернення: 13.04.2024).

27. Національний банк України. Інфляційний звіт: Липень 2024 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2024-Q3.pdf?v=7 (дата звернення: 01.08.2024).

28. Newland K., Plaza S. What We Know About Diasporas and Economic Development. *Migration Policy Institute: Policy Brief*. Washington, 2013. № 5. P. 13. URL: <https://www.migrationpolicy.org/sites/default/files/publications/Diasporas-EconomicDevelopment.pdf> (дата звернення: 01.04.2024).

29. Barigazzi J. EU approves up to €1.4B military aid to Ukraine from Russian frozen assets. *POLITICO*, June

24, 2024. URL: <https://www.politico.eu/article/eu-approves-military-aid-ukraine-russian-frozen-assets/> (дата звернення: 12.07.2024).

References:

1. UNHCR Operational Data Portal (2024), "Ukraine Refugee Situation", available at: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (Accessed 20 July 2024).

2. Ministry of Economy of Ukraine (2023), "Restoring the labour market is the way to our victory, — Tetiana Berezhna", available at: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=3741cc27-dbe5-433e-a139-1d48-0735bc51&title=VidnovlenniaRinkuPratsiTseShliakhDoNashoiPeremogi-TetianaBerezhna> (Accessed 03 November 2023).

3. President of Ukraine (2011), Decree of the President of Ukraine "On the Concept of State Migration Policy", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622/2011#Text> (Accessed 22 July 2024).

4. President of Ukraine (2021), Decree of the President of Ukraine "On the Human Development Strategy", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#n11> (Accessed 07 August 2024).

5. Romashchenko, T. (2023), "How to get Ukraine refugees to return home, once war is over", *EJObserver*, available at: <https://euobserver.com/migration/ar045f0dc1> (Accessed 07 February 2024).

6. Mykhajlyshyna, D (2023), "What will encourage Ukrainian refugees to return home", *Ekonomichna pravda*, available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/03/20/698183/> (Accessed 24 July 2024).

7. Poroschuk, N. (2024), "A poor country with a large number of migrants. Demographers gave a post-war forecast", *Glavkom*, available at: <https://glavcom.ua/country/society/bidna-krajina-z-velikoju-kilkistju-mihrantiv-demohrafi-dali-povojennij-prohnoz--1013270.html> (Accessed 03 August 2024).

8. Vons, R. (2023), "How the population will change after the war: four disappointing forecasts from the Institute of Demography", *Glavkom*, available at: <https://glavcom.ua/country/society/jak-zminitsja-naseleennja-ukrajini-pislja-vijni-institut-demohrafiji-ta-sotsdoslidzhen-pro-chotiri-nevtishni-prohnozi-958701.html> (Accessed 21 March 2024).

9. Vodiani, A. and Fomichev, V. (2024), "Shurma does not expect many foreign investors in the big privatisation: No appetite", available at: <https://biz.liga.net/ua/all/all/novosti/shurma-ne-ochikuie-bahato-inozemnykh-investoriv-na-velykii-pryvatyzatsii-nemaie-apetytu> (Accessed 26 July 2024).

10. eRecovery (2023), "Government assistance programme", available at: <https://erecovery.dia.gov.ua> (Accessed 01 August 2024).

11. eOselia (2022), "Affordable housing loan programme", available at: <https://eoselia.dia.gov.ua> (Accessed 01 August 2024).

12. Romashchenko, T. (2023), "Germany and Ukraine: avoiding refugee tensions", *Social Europe*, [Online], available at: <https://www.socialeurope.eu/germany-and-ukraine-avoiding-refugee-tensions> (Accessed 17 April 2024).

13. UDI (2023), "Return. Apply for repatriation: Ukraine", available at: <https://www.udi.no/en/return/apply-for-repatriation/#undefined> (Accessed 11 January 2024).

14. eRobota (2022), "Services", available at: <https://diia.gov.ua/services/categories/biznesu/yerobota> (Accessed 03 August 2024).

15. Opendatabot (2024), "Death rate in Ukraine is three times higher than birth rate in 2024", available at: <https://opendatabot.ua/analytics/birth-death-2024-6> (Accessed 05 August 2024).

16. Samaieva, Yu. (2024), "Andriy Gaidutsky: "Ukraine needs millions of new taxpayers", Dzerkalo tyzhnia, [Online], available at: <https://zn.ua/ukr/macroeconomics/andrij-hajdutskij-ukrajini-potribni-miljoni-novikh-platnikiv-podatkov.html> (Accessed 17 March 2024).

17. Meheut, C. and Mitiuk, D. (2024), "War Shatters Dating Scene for Women in Ukraine", The New York Times, [Online], available at: <https://www.nytimes.com/2024/08/04/world/europe/ukraine-war-dating.html> (Accessed 05 August 2024).

18. Razumkov Centre (2022), "Attitudes and assessments of Ukrainian refugees (July-August 2022)", available at: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-lypen-serpen-2022p> (Accessed 03 February 2024).

19. Brucker, H. Ette, A. Grabka, M. and Kosyakova, Y. (2023), "Ukrainian refugees: Nearly half intend to stay in Germany for the longer term", DIW Weekly Report, [Online], vol. 28, pp. 204—214, available at: https://www.diw.de/documents/publikationen/73/diw_01.c.878219.de/dwr-23-28-1.pdf (Accessed 08 August 2024).

20. Rampe, H. (2023), "Ukrainische Geflüchtete auf dem Arbeitsmarkt: Die Hürden der Bürokratie", Zeit, [Online], available at: https://www.zeit.de/2023/30/ukraine-gefluechtete-arbeitsmarkt-buerokratie-ausbildung?utm_referrer (Accessed 22 January 2024).

21. Metz, A. (2023), "Deutsche Wirtschaft sieht Chancen für Neuinvestitionen", available at: <https://www.ost-ausschuss.de/de/deutsche-wirtschaft-sieht-chancen-fuer-neuinvestitionen> (Accessed 24 April 2024).

22. Shalal, A. (2024), "World Bank says 1.8 mln additional Ukrainians in poverty as Russia's war drags on", Reuters, available at: <https://www.reuters.com/world/europe/world-bank-says-18-mln-additional-ukrainians-poverty-russias-war-drags-2024-05-30/> (Accessed 31 July 2024).

23. Minprom (2024), "Employers are looking for cheap workers", available at: <https://minprom.ua/news/311243.html> (Accessed 20 June 2024).

24. Zagorodna (2024), "Why are Ukrainians selling apartments en masse?", available at: <https://www.zagorodna.com/uk/statti/chomu-ukrajincimasovo-prodayut-kvartiri.html> (Accessed 29 July 2024).

25. Zhabska, Ye. (2023), "Should men be banned from travelling abroad after victory? A new scandal erupted online", Glavkom, available at: <https://glavkom.ua/country/society/zaboroniti-cholovikam-vijizd-zakordon-pislja-peremohi-u-merezhi-rozhorivsja-novij-skandal-947247.html> (Accessed 08 May 2024).

26. Kobzar, Yu. (2023), "State to punish men who illegally travelled abroad". UNIAN, available at: <https://www.unian.ua/society/derzhava-pokaraye-cholovikivshcho-nezakonno-vijihali-za-kordon-derzhprikordonsluzhba-12405501.html> (Accessed 13 April 2024).

27. National Bank of Ukraine (2024), "Inflation report: July 2024", available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2024-Q3.pdf?v=7 (Accessed 04 August 2024).

28. Newland, K. and Plaza, S. (2013), "What We Know About Diasporas and Economic Development", Migration Policy Institute: Policy Brief, [Online], No. 5, available at: <https://www.migrationpolicy.org/sites/default/files/publications/Diasporas-EconomicDevelopment.pdf> (Accessed 01 April 2024).

29. Barigazzi, J. (2024), "EU approves up to €1.4B military aid to Ukraine from Russian frozen assets", POLITICO, available at: <https://www.politico.eu/article/eu-approves-military-aid-ukraine-russian-frozen-assets/> (Accessed 12 July 2024).

Стаття надійшла до редакції 08.08.2024 р.

<https://nauka.com.ua>
Передплатний індекс: 23847

АГРОСВІТ
Науково-практичний журнал

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292